

TEMURIYLAR DAVRIDA KUTUBXONALAR VA KITOBAT SAN'ATINING RIVOJLANISHI

Xurramova Ozoda Shuhrat qizi

Navoiy davlat universiteti Tarix fakulteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20839473>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Temuriylar davrida kutubxonalar faoliyati va kitobat san'atining rivojlanish jarayoni tahlil qilingan. Tadqiqotda Amir Temur va temuriy hukmdorlarning ilm-fan hamda madaniyat rivojiga qaratilgan siyosati, Samarqand va Hirot kutubxonalarining faoliyati, qo'lyozma asarlarni yaratish va saqlash an'analari yoritilgan. Shuningdek, xattotlik, miniatyura, muzahhiblik va muqovasozlik san'atining taraqqiyoti hamda Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek va Kamoliddin Behzod kabi buyuk siymolarning kitobat madaniyati rivojiga qo'shgan hissasi ochib berilgan. Temuriylar davrida yaratilgan qo'lyozmalar va badiiy bezak san'ati namunalarining Sharq uyg'onishidagi o'rni ham tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Temuriylar davri, kutubxona, kitobat san'ati, qo'lyozma, xattotlik, miniatyura, muzahhiblik, Samarqand, Hirot, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Kamoliddin Behzod, Sharq uyg'onishi, madaniy meros.

KIRISH. Temuriylar davri Markaziy Osiyo tarixida ilm-fan, madaniyat va ma'naviyatning yuksalishi bilan ajralib turadigan muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asrda Amir Temur hamda uning avlodlari tomonidan amalga oshirilgan bunyodkorlik ishlari natijasida Samarqand, Hirot va boshqa yirik shaharlar nafaqat siyosiy markaz, balki ilmiy-ma'rifiy va madaniy markaz sifatida ham rivojlandi. Bu davrda ilm-fan taraqqiyoti bilan bir qatorda kutubxonalar faoliyati va kitobat san'ati ham yuksak darajaga ko'tarildi.

Temuriy hukmdorlar ilm ahli, olimlar, xattotlar, musavvirlar va kitob bezakchilari faoliyatini qo'llab-quvvatlab, ilmiy va adabiy merosni saqlash hamda rivojlantirishga alohida e'tibor qaratdilar. Natijada saroy va madrasalar huzurida boy kutubxonalar tashkil etilib, ularda Sharq va G'arbning turli hududlaridan keltirilgan qo'lyozma asarlar jamlandi. Kutubxonalar nafaqat kitoblarni saqlash maskani, balki ilmiy tadqiqotlar olib boriladigan va yangi asarlar yaratiladigan markazlar vazifasini ham bajargan.

Temuriylar davrida kitobat san'ati ham yuksak taraqqiyot bosqichiga ko'tarildi. Qo'lyozma kitoblarni ko'chirish, bezash, muqovalash va miniatyuralar bilan boyitish ishlari maxsus ustaxonalar tomonidan amalga oshirilgan. Ayniqsa, Hirot va Samarqand kitobat maktablari o'zining nafis xattotlik an'analari, miniatyura san'ati va badiiy bezaklari bilan Sharq madaniyati tarixida muhim o'rin egalladi. Bu davrda yaratilgan qo'lyozmalar nafaqat ilmiy va adabiy ahamiyatga ega bo'lib, balki yuksak san'at namunasi sifatida ham qadrlangan.

Mirzo Ulug'bek, Shohrux Mirzo va Husayn Boyqaro kabi hukmdorlarning ilm-fan va madaniyatga homiylik qilishi natijasida kutubxonalar fondi kengayib, ko'plab tarixiy, falsafiy, astronomik va adabiy asarlar yaratildi hamda nusxalari ko'paytirildi. Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Kamoliddin Behzod kabi buyuk mutafakkir va san'atkorlarning faoliyati ham kitobat san'ati taraqqiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

ASOSIY QISM. Temuriylar davri Markaziy Osiyoda ilm-fan va madaniyat taraqqiyotining yuksak bosqichi sifatida e'tirof etiladi. Bu davrda hukmdorlar tomonidan ilm ahliga ko'rsatilgan e'tibor natijasida kutubxonalar faoliyati keng rivojlandi va kitobat san'ati yangi bosqichga ko'tarildi. Kutubxonalar ilmiy bilimlarni saqlash, tarqatish va yangi asarlar yaratishda muhim

markaz vazifasini bajargan bo'lsa, kitobat san'ati qo'lyozma merosni avlodlarga yetkazishning asosiy vositasiga aylandi [1:74-b].

Amir Temur hukmronligi davridayoq ilmiy va madaniy merosni to'plashga katta ahamiyat berilgan. Turli mamlakatlarga uyushtirilgan harbiy yurishlar natijasida Samarqandga ko'plab olimlar, xattotlar, musavvirlar va hunarmandlar olib kelingan. Ular ishtirokida saroy kutubxonalari tashkil etilib, nodir qo'lyozmalar jamlangan. Samarqand qisqa vaqt ichida Sharqning yirik ilmiy markazlaridan biriga aylangan [2:118-b].

Temuriylar davrida kutubxonalar nafaqat kitob saqlash joyi, balki ilmiy tadqiqotlar olib boriladigan maskan sifatida ham faoliyat yuritgan. Shohrux Mirzo va Mirzo Ulug'bek davrida kutubxonalar fondi yanada boyidi. Ayniqsa, Samarqand va Hirot kutubxonalari tarix, astronomiya, matematika, tibbiyot, falsafa va adabiyotga oid ko'plab asarlar saqlangan. Bu kutubxonalar olimlarning ilmiy faoliyat olib borishlari uchun qulay muhit yaratgan [3:142-b].

Mirzo Ulug'bekning ilm-fan rivojiga qo'shgan hissasi kutubxonalar faoliyatida ham yaqqol namoyon bo'ladi. Uning tashabbusi bilan Samarqandda madrasa va rasadxona bilan bir qatorda boy kutubxona ham faoliyat ko'rsatgan. Rasadxonada olib borilgan ilmiy tadqiqotlar uchun zarur bo'lgan ko'plab astronomik va matematik asarlar aynan shu kutubxonada saqlangan. Natijada Samarqand XV asrda Sharqning eng yirik ilmiy markazlaridan biriga aylangan [4:93-b].

Temuriylar davrida kitobat san'ati ham misli ko'rilmagan darajada rivojlandi. Qo'lyozma kitoblarni yaratish jarayoni bir necha mutaxassislar – xattot, musavvir, muzahhib va muqovasozlar hamkorligida amalga oshirilgan. Kitoblarni nafis husnixat bilan ko'chirish, zarhal naqshlar bilan bezash va miniatyuralar bilan boyitish o'sha davr kitobat san'atining asosiy xususiyatlaridan biri edi [5:167-b].

Hirot shahri Husayn Boyqaro hukmronligi davrida kitobat san'atining eng yirik markazlaridan biriga aylandi. Bu yerda mashhur xattotlar va musavvirlar faoliyat yuritgan. Xususan, Kamoliddin Behzod tomonidan yaratilgan miniatyuralar Sharq tasviriy san'atining eng nodir namunalaridan hisoblanadi. Uning asarlari kitob bezagi san'atining yuksak darajaga ko'tarilganligini ko'rsatadi [6:85-b].

Alisher Navoiy ham kutubxonalar va kitobat san'ati rivojiga katta hissa qo'shgan. U ilm-fan va adabiyot homiysi sifatida ko'plab olimlar, xattotlar va shoirlarni qo'llab-quvvatlagan. Navoiy tashabbusi bilan ko'plab qo'lyozmalar ko'chirilib, ilmiy va adabiy asarlar keng tarqalgan. Bu esa temuriylar davri ma'naviy hayotining yuksalishiga xizmat qilgan [1:156-b].

Temuriylar davrida yaratilgan qo'lyozma asarlar nafaqat ilmiy manba, balki yuksak badiiy qadriyat sifatida ham ahamiyat kasb etadi. Ularning aksariyati bugungi kunda dunyoning nufuzli kutubxonalari va muzeylarida saqlanmoqda. Mazkur qo'lyozmalar o'sha davr ilm-fani, madaniyati va san'atining yuksak darajasini aks ettiruvchi muhim tarixiy manbalar hisoblanadi.

Shunday qilib, Temuriylar davrida kutubxonalar va kitobat san'ati ilm-fan hamda madaniyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri bo'lib xizmat qilgan. Hukmdorlarning ilm ahliga ko'rsatgan homiyligi, kutubxonalar faoliyatining rivojlanishi va qo'lyozma san'atining yuksalishi natijasida bu davr Sharq uyg'onishining eng muhim bosqichlaridan biri sifatida tarixda o'chmas iz qoldirdi.

XULOSA. Temuriylar davri Markaziy Osiyo tarixida ilm-fan va madaniyatning yuksalishi bilan ajralib turadigan muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Mazkur davrda kutubxonalar faoliyatining rivojlanishi va kitobat san'atining yuksak taraqqiy etishi ilmiy bilimlarning saqlanishi, tarqalishi hamda yangi asarlarning yaratilishida muhim omil bo'lib xizmat qilgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Amir Temur va uning avlodlari tomonidan ilm-fan ahliga ko'rsatilgan e'tibor kutubxonalar faoliyatining kengayishiga zamin yaratgan. Samarqand va Hirot shaharlarida tashkil etilgan kutubxonalar nafaqat qo'lyozmalarni saqlash markazi, balki ilmiy va madaniy hayotning muhim o'choqlari sifatida ham faoliyat yuritgan. Ushbu maskanlarda tarix, astronomiya, tibbiyot, falsafa va adabiyotga oid ko'plab asarlar jamlangan hamda ilmiy tadqiqotlar olib borilgan.

Shuningdek, Temuriylar davrida kitobat san'ati yuqori taraqqiyot bosqichiga ko'tarilib, xattotlik, miniatyura, muzahhiblik va muqovasozlik san'atlari o'zaro uyg'un holda rivojlandi. Ayniqsa, Hirot kitobat maktabi va Kamoliddin Behzod ijodi Sharq kitobat san'ati tarixida alohida o'rin egallaydi. Qo'lyozma asarlarning nafis bezatilishi va badiiy jihatdan mukammalligi temuriylar davri madaniyatining yuksak darajasini namoyon etadi.

Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek, Husayn Boyqaro va boshqa temuriy hukmdorlar hamda mutafakkirlarning ilm-fan va madaniyat rivojiga qo'shgan hissasi kutubxonalar va kitobat san'atining yanada taraqqiy etishiga xizmat qilgan. Ularning homiyligi tufayli yaratilgan ilmiy va adabiy meros keyingi davrlar madaniy taraqqiyotiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

Umuman olganda, Temuriylar davrida kutubxonalar va kitobat san'atining rivojlanishi Sharq uyg'onishining muhim tarkibiy qismi bo'lib, ilmiy tafakkur, ma'naviy hayot va madaniy meros taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan. Mazkur davrda yaratilgan qo'lyozmalar va kitobat san'ati namunalari bugungi kunda ham jahon madaniy merosining qimmatli qismi sifatida ilmiy ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Ahmedov B. Amir Temur. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1996.
2. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. – Toshkent: Sharq, 2000.
3. Mo'minov I. Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan o'rni va roli. – Toshkent: Fan, 1993.
4. Qodirov A. Mirzo Ulug'bek va uning ilmiy merosi. – Toshkent: Fan, 1994.
5. Sulaymonov F. Sharq qo'lyozmalari va kitobat san'ati tarixi. – Toshkent: Fan, 2008.
6. Hasanov S. Kamoliddin Behzod va Temuriylar davri miniatyura san'ati. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012.